

telnými“ v nové zemi. Vznikají tak páry, které zdánlivě patří k sobě, ale zatímco ženy očekávají od partnera rovnoprávnější přístup, muži očekávají tradiční vietnamskou nevěstu.

Proměny forem péče a zajišťování domácích prací vedou k větší poptávce po nájemní práci v domácnosti. Tato tržní transformace s sebou nese ale i nutnost určité regulace nájemní domácí a pečovatelské práce jako plnohodnotného zaměstnání, což by umožnilo zajistit základní práva a vyhovující pracovní podmínky zaměstnancům pracujících v jednotlivých domácnostech. Právě v případech, kdy se pracovním místem stává privátní uzavřená sféra domácnosti, je ale nejspolehlivější zavést účinná opatření na ochranu zaměstnanců či odhalit případy vykořisťování a porušování lidských práv. Operuje se zde s podobnou logikou jako ještě nedávna v případech domácího násilí, podle které je sféra domácnosti vnímána jako zvnějšku nedotknutelná a zcela separovaná od veřejné sféry, otázek dodržování lidských práv či obrany lidské důstojnosti. Regulace nájemní domácí práce byla tématem příspěvku Pierette Hondagneu-Sotelo, která se zabývala otázkou právní regulace pracovního kontraktu a poukazyvala na bezpráví, které je v případech zrušení zaměstnaneckého poměru na domácích pomocnicích pácháno. Barbara Ehrenreich naproti tomu prezentuje výzkum založený na zúčastněném pozorování mezi zaměstnankyněmi agentury zprostředkovávající domácí úklid v USA. Na domácí práci poukazuje v souvislostech s distribucí moci a genderovými vztahy. Podle ní došlo ale k zásadní změně ve strukturaci dělby domácí práce. Feministické marxistické argumenty se v 70. letech soustředily na konceptualizaci domácí práce jako produktivní práce, základem byla ale vždy snaha redefinovat vztahy mezi muži a ženami, jak ale Ehrenreich dokládá, „politika domácí práce se stala nejen genderovou politikou, ale také politikou rasovou a třídní“ (s. 91). Domácí práce se tak podílí na distribuci moci nejen mezi muži a ženami, ale rovněž mezi ženami navzájem, přičemž slovy Ehrenreich uzavírá některé ženy do pasti, neboť kvůli rasismu, nedostatečnému vzdělání, jazykové nevyba-

venosti či statusu imigrantky pro ně není možné překročit stín domácí práce. Dnes se to ovšem netýká pouze sféry domácnosti, domácí práce jsou v nové ekonomice přesouvány na zprostředkovatelské agentury, které vyplácejí minimální hodinové mzdy srážené při absenci z důvodu nemoci bez započítání času stráveného přesunem mezi jednotlivými místy úklidu či obědem. Přesunem zprostředkování domácí práce na agentury se sice zmírnila bezbrannost pomocnice vůči privátním zaměstnavatelům, kteří ji měli za zavřenými dveřmi prakticky ve své moci, nicméně minimalizace mzdy, intenzivní taylorizace práce (disciplinace a přesně předepsaný pracovní postup) a eliminace závazků spojených s pracovní smlouvou (prostřednictvím najímání zaměstnanců na jednotlivé úkoly či na omezenou dobu) transformovala domácí sféru v kapitalistické pracovní prostředí. Ehrenreich chápe domácí práci a její dělbu jako určitý barometr nerovností ve společnosti, přičemž tyto pozměněné podmínky podle ní poukazují na vyostřování globálních nerovností, které jsou podporovány a udržovány v privátní sféře. S tím souzní i slogan Arlie Hochschild, kterým uzavřela svůj příspěvek: „Proto v současnosti osobní je globální“ (s. 30).

Celý sborník plasticky a komplexně popisuje a analyzuje proměny genderových nerovností v nové ekonomice, kdy už není možné zkoumat vztahy mezi muži a ženami bez souvislosti s třídními, rasovými, etnickými či národnostními nerovnostmi. Navíc nestačí na tyto nerovnosti nahlížet na národní rovině. Rostoucí migrace, propojení národních ekonomik a globální rizika nás nutí promýšlet tyto vztahy v globálním měřítku. Před feministickými badatelkami a badateli se tak otevírají nové otázky, jak dosáhnout skutečné emancipace a osvobození všech žen. Klíčovou přitom stále zůstává nerovná dělba domácích povinností a zodpovědnosti za péči o závislé členy společnosti, tato nerovnost se už ale neodráží pouze mezi muži a ženami, ale rovněž mezi ženami samotnými. Pro situaci imigrantek je v cizí zemi zásadní jejich cizinecký status, proto je nutné nejen změnit podmínky udělování pracovních povolení, ale také

spravedlivého občanství v multikulturním kontextu Evropy; o vytvoření empirické a komparativní základny dat pro výzkum občanství v Evropě; o vytvoření teoretické i empirické základny pro zdůraznění větší citlivosti k genderovým a multikulturním aspektům občanství; a v neposlední řadě jde také o formulaci platformy pro vytváření porozumění dynamice multikulturní reality pro občanství i pro aktivity občanských skupin orientovaných na problematiku genderové rovnosti.

V průběhu řešení projektu budou jeho výstupy průběžně prezentovány odborné i široké veřejnosti a výsledná politická doporučení budou směřována národním i transnacionálním politickým aktérům a aktérkám. Kromě výzkumných a publikačních aktivit budou uspořádány také dva výukové moduly na téma genderově spravedlivého občanství v kontextu multikulturní Evropy pro doktorandy, z nichž první se bude konat v červnu 2008 v Praze. Více informací o plánovaném výukovém modulu, o projektu, o jeho výstupech i o jeho výzkumnících a výzkumnicích je dostupných na: <http://www.femcit.org/index.xpl>. V případě zájmu o další informace o projektu je také možné kontaktovat autorku článku, která koordinuje český výzkumný tým projektu FEMCIT, jenž se zaměřuje zejména (ale nejen) na výzkum sociální dimenze občanství.

GENDER V CENTRU GLOBALIZACE. ZPRÁVA Z MEZINÁRODNÍ KONFERENCE „LE GENRE AU COEUR DE LA MONIALISATION“ / Alena Křížková

Ve dnech 21.–23. března 2007 byla v Paříži uspořádána mezinárodní konference Le genre au coeur de la mondialisation. Konference byla zorganizována společně několika francouzskými výzkumnými a univerzitními centry v oblasti genderových studií a pod-

přizpůsobit koncept občanství změněným podmínkám, mezi něž patří rovněž závislost západního světa na nájemní pečovatelské práci imigrantek. Následné zdánlivě jednoduché řešení profesionalizace a uznání péče jako produktivní práce ale nenarušuje maskulinní logiku pracovního života, i nadále by to byly pouze ženy, které by musely vyvíjet složité strategie pro skloubení rodinného života a práce.

Důležitým momentem proto i nadále zůstává transformace genderových očekávání, zapojení mužů do péče a redefinice péče jako občanské povinnosti. Jednoduché přesunutí této práce na marginalizované skupiny žen nás totiž pouze uzavírá do spirály zvětšujících se nerovností a pokračující komercializace péče, což může v budoucnu přispět k erozi sociální integrace.

DEMOKRACIE A UNIVERZÁLNÍ LIDSKÁ PRÁVA / Ondřej Lánský

BENHABIB, S. 2002. *THE CLAIMS OF CULTURE: EQUALITY AND DIVERSITY IN THE GLOBAL ERA*. PRINCETON: PRINCETON UNIVERSITY PRESS.

V současné době je možné v České republice vysledovat jistý nárůst zájmu o významné politické téma, které osciluje kolem určitých problémů (teoretických i empirických), jež mají své místo také v politické filosofii: podoby a důsledky politik identity a difference, implementace základních/univerzálních lidských práv a problém uznání kulturních odlišností, navazující otázka demokracie (hledání patřičných modelů) a jejího případného rozšiřování po světě, způsob zacházení s uprchlíky a přistěhovalci, obecněji potom především dezintegrace a postupná transformace národního státu. Globalizační procesy tak především pro obyvatele demokraticky směřujících společností představují, a jistě budou i dále představovat, výzvy, na které je třeba hledat adekvátní odpovědi. Knihu Seyla Benhabib *The Claims of Culture* je možné vnímat a číst jako jeden z možných způsobů hledání takových odpovědí.

Seyla Benhabib, obdobně jako další autoři a autorky kritické teorie (např. Axel Honneth, Peter Dews, David Ingram ad.), se ve svém díle pokouší dostát metodologickým nárokům frankfurtské školy a rozvíjí svébytnou teorii kultury v návaznosti na filosofii komunikativního jednání a diskursu Jürgena Habermase. Ve svých knihách a článcích se neomezuje na teoretické úvahy, ale zdařile používá jed-

nu z devíz kritické teorie: schopnost využít ostatních společenských věd prostřednictvím interdisciplinárního přístupu ke zkoumaným problémům.

Recenzovaná kniha se v sedmi kapitolách koncentruje především na téma zkoumání konstelací politiky identity v kontextu globalizace, přičemž zároveň nabízí a představuje adekvátní model deliberativní demokracie. Cílem této knihy je naznačit, že v rámci deliberativního modelu demokracie není senzitivita ke kulturním odlišnostem neslučitelná se silnou univerzalistickou pozicí, která je zkonkretizována právě v jejím pojetí deliberativní demokracie. Ve své předešlé knize *Situating the Self* (1992) ukázala, že morální a politický univerzalismus je slučitelný s uznáním jistých forem odlišností (učinila tak na příkladu genderové problematiky). V knize *The Claims of Culture* se však zabývá nikoliv genderem, ale kulturou. Východiskem jejího přístupu je potom pojetí kultury jako neustále se tvořících a znovu-se-tvořících hranic mezi dichotomií „my“ a „oni“, která je pro identitu určující. Toto pojetí Benhabib rozvíjí jako odpověď na *mozaikový multikulturalismus*, který vidí jednotlivé kultury jako části mozaiky, tedy jako pevně oddělené části širšího obrazu (kulturní esencialismus). Benhabib namísto toho staví své pojetí na auditivní metafoře, ve které může „za-

pořena Ministerstvem pro výzkum. Hlavními organizátorkami a organizátory konference byli: Jules Falquet a Fatou Sow (Université Paris Diderot), Helena Hirata a Daniele Kergoat a Brahim Labari (GTM-CNRS, Université Paris 10 a 8), Nicky LeFeuvre, Simone-Sagesse (Université Toulouse 2 le Mirail), Martine Siensky (Université Blaise Pascal, Clermont 2). Konference byla rozdělena celkem do pěti tematických bloků: 1. světová ekonomika; 2. globalizace péče; 3. mezinárodní migrace, strategie přežití a obchod se sexem; 4. nacionalismus, militarismus a 5. globalizace, feministické alternativy a sociální hnutí.

První blok, který byl věnován tématu světové ekonomiky a genderové a mezinárodní dělby práce, zahájila svou přednáškou francouzská ekonomka Fatiha Talahite. Talahite představila kritický pohled na liberalizaci trhu prostřednictvím globalizace a upozornila na nebezpečí nárůstu nacionalismu a individualismu a identifikovala trend sebedestrukce společností. V rozvojových zemích dochází k sebedestrukci bezpodmínečným zaváděním trhu práce, který je příliš individualizovaný, a v postsocialistických zemích pak dochází k sebedestrukci přijímáním liberálních principů, jehož důsledkem je destrukce systémů sociální ochrany. Britská ekonomka Diane Elson z University v Essexu označila ve svém vystoupení ženy za zdroj výhod tržní soutěže a navrhla zkoumat obchod prostřednictvím genderové perspektivy. Touto metodou zjistíme, jak jsou všechny instituce, a to i instituce trhu, genderované, využívají ženy a jejich služby jako zboží a přitom jsou řízeny většinou muži. Naproti tomu ryze ekonomický přístup je založen na představě, že ženy z globálního jihu profitují ze zavedení trhu v jejich zemích.

Socioložka Saskia Sassen z Chicago University a London School of Economics upozornila na koncept strategického genderování současných rozvinutých trhů, které se v podstatě soustředí ve 40 světových metropolích a velkoměstech a globální jih a rozvojové země tvoří jejich periferii. Genderování je na těchto trzích strategické na dvou úrovních. Jednak vzrůstá poptávka po vysoce profe-

znít“ každá kultura. Samotná kultura je potom výsledkem vývoje různých „vyprávění“ historických a kulturních zkušeností sebe a druhého. Detailní rozebrání těchto filozofických otázek je předmětem první kapitoly knihy.

Ve druhé kapitole si Benhabib klade otázku, zda je univerzalismus etnocentrický. Věnuje se podrobné analýze filozofické debaty mezi univerzalismem a relativismem. Klíčovým momentem zde je, že Benhabib zaujímá jakousi střední pozici, neboť zdůrazňuje právo na kulturní sebevyjádření, které ovšem není v rozporu se základními/univerzálními lidskými právy. Dále upozorňuje, že je třeba brát vážně klíčový bod, že interkulturní dialog je nevyhnutelnou skutečností. Benhabib doslova uvádí, že „*spletitý kulturní dialog* není pouze sociologickou realitou, ale také epistemologickým hlediskem s metodologickými implikacemi pro sociální vědu a morální bádání“ (s. 48). Benhabib uzavírá, že univerzalismus není etnocentrický z několika důvodů. Především není možné vnímat kulturu jako uzavřený systém, jelikož by se tak zřejmě jednalo o redukcionistický sociologický pohled. Tento náhled není životaschopný také proto, že je založen na předpokladu nesouměřitelnosti a nepřeložitelnosti kultur, který je pro Benhabib neudržitelný. Tyto dva momenty jsou zároveň základem náhledu, který je fundamentální složkou mozaikového multikulturalismu, který Benhabib odmítá.

Ve třetí kapitole, nazvané *Od redistribuce k uznání*, se Benhabib zabývá analýzou multikulturalismu a politikou difference/identity. Koncentruje se na analýzu paradigmatické změny, jež vedla směrem od přerozdělování k uznání. Rozebírá teorie dvou filozofů a jedné filozofky, kteří se pokoušejí tento pohyb zachytit a popsat: Charles Taylor, Will Kymlicka a Nancy Fraser. Benhabib kritizuje pojetí Taylora i Kymlicky především za některé „ochranářské“ premisy, neboť podle Benhabib „...kultury mají pouze ‚předpoklad‘ rovnosti [...], některé kultury mohou být ‚inferiorní‘ vůči jiným do té míry, v jaké nezajišťují dodržování principu rovné důstojnosti...“ (s. 57). Benhabib tedy souhlasí s Fraser,

že „...uznání kulturních identit může být nahlíženo jako záležitost univerzální spravedlnosti“ (s. XII). Čtvrtá kapitola navazuje na třetí a rozebírá uvedené záležitosti na třech příkladech: soudní obhajoba založená na kulturních odlišnostech v americkém trestním právu (USA), dopad rodinného zákoníku na život muslimek v Indii a tzv. šátková aféra ve Francii. Tyto příklady mají obrátit pozornost na pochybnosti ohledně multikulturního přístupu v rámci demokratického státu. Je totiž problematické jednat správně v momentě, kdy nějaký prvek kultury nějaké minority porušuje práva svých členů, která jsou rozpoznána majoritní společností jako základní.

V páté kapitole se Benhabib snaží nabídnout adekvátní model, který by mohl naznačené obtíže řešit. Rozvíjí dvojcestný model deliberativní demokracie, přičemž je tato dvojnost dána tím, že Benhabib staví na rozvoji jak politických institucí, tak veřejné sféry (neoficiální a nestátní instituce). Pro tento model, který spojuje kulturní pluralismus s politickým univerzalismem, jsou ovšem zásadní tři podmínky, které musí být pro správné fungování tohoto normativního modelu (určeného především USA, Evropě a Kanadě) zaručeny. První podmínkou je tzv. egalitární reciprocita (*egalitarian reciprocity*), která požaduje, aby členky a členové minorit měly stejná politická, ekonomická a kulturní práva jako majorita. Druhou podmínkou je dobrovolné sebepřipsání statusu (*voluntary self-ascription*) požadující, aby lidé nemuseli být členy nějaké skupiny automaticky po celý život, ale naopak, aby v dospělosti měli možnost svobodného sebeurčení. Poslední podmínkou je svoboda odchodu a seskupování (*freedom of exit and association*), která se týká možnosti individua opustit svou skupinu. Avšak tento krok může být spojen se ztrátou některých výhod. „Ostrakismus a sociální exkluze jsou neformální cenou za vyloučení...“ (s. 131–132). Tyto základní podmínky a vlastně i principy přístupu Seyly Benhabib mohou být samozřejmě dále konkretizovány, ale vždy prostřednictvím demokratické deliberace a souhlasu mezi účastníky této deliberace.

sionálních ženách a jednak v důsledku vysoké a dlouhé pracovní zátěže dochází ke vzniku „profesionálních domácností bez ‘manželek.’“ Sassen dekonstruovala manželku na množství placených služeb, které tak tvoří infrastrukturu domácnosti. V důsledku toho pozorujeme ve velkoměstech „návrat“ třídy služek, která je tvořena imigrantkami. Miriam Glucksman, socioložka z Essex University, analyzovala příklad části britského potravinářského průmyslu – sektoru jídel určených k ohřevu a přímé konzumaci doma. Demonstrovala jednotlivé fáze přípravy od zemědělské výroby surovin, přes přípravu jídel až po jejich distribuci a konzumaci a ukázala, jak jsou všechny jednotlivé postupy, práce a úkoly genderovány a zároveň, jak se jejich genderování a jeho argumentace mění např. v důsledku imigračních vln a politik.

Bruno Lautier, sociolog a ekonom na Université Paris 1, který zahájil diskusi k tomuto tematickému bloku, položil mimo jiné provokativní otázku: *Není boj za lepší trh práce ještě více liberalizující, než je liberální současný špatně fungující trh?*

Na úvod tématu globalizace péče ilustrovala japonská socioložka Ruri Ito z Ochanomizu University na příkladu dohody mezi Japonskem a Filipínami, jak je ženská práce komodifikována, předmětem dohody tak může být zároveň dodávka např. banánů a zdravotních sester. Proti tomuto pohledu byl přímo zařazen příspěvek socioložky Mirjany Morokvasic-Müller z Université Paris 10, která ukázala naopak pro ženy pozitivní stránku migrace. Samy ženy, např. Filipínky, se často považují za autonomní podnikatelky, které jsou doma považovány za velmi úspěšné. Tento pohled ukazuje migrující ženy jako získávající a muže, kteří v oblasti péče nemohou nic nabídnout, jako traticí na procesu globalizace.

Třetí tematický blok: *mezinárodní migrace, strategie přežití a obchod se sexem*, zahájila ekonomka Lin Lean Lim z Mezinárodní organizace práce (ILO) rozlišením obchodu s lidmi a prostituce, které jsou často nesprávně směřovány. Lin zdůraznila, že je třeba

V šesté kapitole Benhabib analyzuje transformaci instituce občanství v současné sjednocující se Evropě. Členské státy Evropské unie se v současné době ocitají v tlaku integrace a zároveň multikulturalismu, imigrace a kulturních odlišností jednotlivých etnických skupin. Jde vlastně o analýzu vztahu mezi národností a občanstvím na základě důkladného rozboru odlišností mezi občanem a rezidentem v EU (případ mnoha obyvatel, kteří náležejí k národům třetích zemí). Vznikající nová podoba občanství má jiný charakter, než mělo tzv. tradiční občanství, neboť některé jeho součásti se rozpadají (např. politická práva nebo práva na sociální dávky). Benhabib nadto naznačuje důsledky této transformace pro možnosti demokratického občanství v globální civilizaci: naznačuje spojení mezi kulturní rozmanitostí a demokratickou rovností.

Benhabib ve svém přístupu představuje živoucí teorii, která je schopná nabídnout koexistenci kulturních odlišností a demokratické rovnosti. Podmínky, které stojí v základu teorie Seyly Benhabib, jsou vlastně rozpracováním morální intuice, že některé momenty existujících politických

institucí jsou univerzálně sdíleny lidstvem jako celkem. Takový náhled je možné podpořit také myšlenkou, že vlastní nárůst požadavků na uznání kulturních odlišností mnoha menšin je vlastně pokusem o aplikaci nejhlubších morálních předpokladů rovnosti těmito menšinami a tak zároveň tyto menšiny uznávají jistou míru univerzality jistých lidských práv. Avšak na druhou stranu je třeba poznamenat, že předpoklady této teorie jsou vzhledem k realitě náročné. Jen skutečně nemnoho společností je aktuálně schopno svým členům a členkám (a rovněž členkám a členům minorit) zaručit shora uvedená práva (přičemž je samozřejmě obtížné rozhodnout, zda samotné začlenění některých práv do právního systému je dostatečným důkazem toho, že jsou tato práva skutečně zaručena, tedy že jsou prakticky vynutitelná. Benhabib se domnívá, že by tato její normativní koncepce měla být náplní politického usilování v multikulturně směřujících společnostech. I z tohoto důvodu se domnívám, že kniha Seyly Benhabib je pozoruhodným příspěvkem k diskusi o demokracii, základních lidských právech a obecněji i rovnosti.

BÍLÝ A MULTIKULTURNÍ FEMINISMUS: SEBEKRITIKA A PROMĚNY FEMINISTICKÉHO HNUTÍ / Hana Víznerová

HOOKS, B. 2000. *FEMINIST THEORY. FROM MARGIN TO CENTER*. LONDON: PLUTO PRESS.

bell hooks je afroamerická intelektuálka, feministická a sociální aktivistka v protirasistickém a feministickém hnutí, do kterých se zapojila již v 60. letech. Ve svém literárním pseudonymu, který si zvolila jako výraz úcty vůči své matce a babičce (od které jméno převzala), užívá malá písmena, protože podle jejích slov to, co je na její práci nejdůležitější, je „obsah mých knih a ne to, kdo jsem“. Její kniha *Feminist Theory: From Margin to Center* vyšla poprvé v roce 1984, podruhé v roce 2000, do češtiny dosud nebyla přeložena.

V současné době se v rámci feministického a genderového uvažování otázka marginalizovaných a vyloučených žen postupně dostává do popředí zájmu (například otázka genderových aspektů procesu nucené či ekonomické migrace a společenské integrace cizinek, postavení a problémů žen z etnických a národnostních menšin či otázka feminizace chudoby apod.). Autorka popisuje vývoj feministického hnutí a feministických teorií (zejména v americkém prostředí), které se však vždy zaměřovaly spíše na zájmy bílých, vzděla-

se zabývat poptávkou a uživateli služeb a také se soustředit na proces vyšetřování těchto zločinů, které velmi často více postihnou či poznamenají oběti než samotné pachatele. Také klienti prostituce nejsou běžně kriminalizováni. Lin vyjádřila názor, že legalizace prostituce neznamená její morální legitimizaci a že je třeba na tento problém nahlížet realisticky. Na závěr uvedla své osobní stanovisko, které se neslučuje s oficiálním stanoviskem ILO, ve kterém vyjádřila souhlas s legalizací prostituce, a to proto, aby už nadále nebyly kriminalizovány ženy, které jsou právě často oběťmi obchodu.

Jednou z hlavních pozvaných teoretiček byla Arlie Russel Hochschild z Berkeley University. Hochschild se ve svém příspěvku zaměřila na migrující pečovatelky z chudého jihu na bohatý sever a upozornila na to, že tyto ženské volby nejsou soukromé a svobodné. Přirovnává tento trend, který nazývá „únikem péče“ (care drain) k trendu úniku mozků (brain drain). Podle Hochschild je třeba do analýzy zahrnout také další aktéry těchto ženských příběhů, na které se velmi často zapomíná – jejich děti, které ženy zanechávají v původních zemích. Ukázala, že je třeba zabývat se socio-emocionální stránkou těchto příběhů. Pro děti, které migrující matky zanechávají doma, je matka neustále přítomná, i když tam není. Hochschild zavádí pojem „management pochyb“ (doubt management) dětí o tom, proč vlastně matka odešla a jaký vliv na to měly ony samy.

Socioložka Liane Mozere z University v Metz, která prováděla výzkum přímo na Filipínách, v zemi, jejíž ekonomika je do značné míry postavena na vývozu péče, ukázala status migrujících Filipínek jako národních hrdinek a živitelů rodin či celých vesnic. Sen o životě v západním světě je navíc posilován vládní politikou, která migraci pečovatelek značně podporuje. Na druhou stranu se ukazuje, že ženy, které takto dlouhodobě prodávají v západním světě, např. v Evropě, svou péči, si na podmínky západní společnosti zvyknou natolik, že už se nemohou vrátit zpět. Diskutantka této sekce Françoise Bloch připomněla, že v základu využívání péče migrující-

ných žen ze středních a vyšších společenských vrstev a na jejich problémy – například „klasická“ kniha feminismu Betty Friedan *The Feminine Mystique*, na kterou hooks odkazuje hned v první kapitole a upozorňuje: „Nemluvila vůbec o potřebách žen bez mužů, bez dětí, bez domovů. Ignorovala existenci všech nebělošských žen a chudých bílých žen.“ (s. 2, překlad autorka) Kritiku směřuje hooks zejména k liberálnímu feministickému a ženskému hnutí, které se věnovalo pouze problémům a boji za svobodu a rovnoprávnost bílých, „buržoazních“ žen z privilegovaných tříd. Zatímco podle hooks „potřebujeme teorii mapující myšlenky a strategie pro masově založené hnutí, teorii, která by zkoumala naši kulturu z feministického stanoviska zakořeněného v porozumění genderu, rase a třídě. V reakci na tuto potřebu jsem napsala *Feminist Theory: From Margin to Center*.“ (s. xii, překlad – autorka)

bell hooks se ve své knize snaží upozornit na nedostatky ve feministické teorii tehdejšího feministického hnutí, tj. hnutí 80. let minulého století, jehož problematické rysy nicméně v řadě případů přetrvávají i v současnosti. Hned v první kapitole pojednávající o „vytváření feministické teorie“ přichází s kritikou „tradičních“ feministických teorií i praxe. Tato kritika se zaměřuje zejména na nezahrnutí zájmu o situaci marginalizovaných žen do teorií, které se zabývají postavením žen ve společnosti, a v této souvislosti rovněž na problém vyloučení těchto skupin žen ze samotných aktivit feministického hnutí, které bylo dosud doménou „bílých, buržoazních“ žen. Právě otázka postavení a specifických problémů žen z etnických menšin, žen manuálně pracujících, žen ohrožených nezaměstnaností a chudobou, se prolíná všemi kapitolami této knihy, ve kterých hooks analyzuje nejvýraznější překážky a problémy, kterým ženy ve společnosti čelí, a podstatná témata jak ze sféry veřejného, tak soukromého života. Pro bell hooks je tudíž základem feministického pohledu na svět uvědomění si vzájemné propojenosti sociálních kategorií rasy, třídy a genderu, které vytvářejí a udržují systém utlačování a do-

minance v současných společnostech. Důležitým aspektem, který by měl být respektován ve feministické teorii a hnutí, je proto zahrnutí zájmů a potřeb marginálních a sociálně vyloučených skupin žen. Jednotlivé kapitoly knihy se zabývají například otázkou zaměstnávání a práce žen, oblastí vzdělávání, proměnami charakteru moci ve společnosti, pojetím rodičovství a mateřství, sexuálním utlačováním žen či násilím na ženách.

Velkou pozornost při zkoumání historického vývoje i současnosti feministického hnutí věnuje bell hooks roli nebělošských žen a jejich účasti, resp. neúčasti v hlavním proudu aktivního feministického a ženského hnutí, zejména v americkém prostředí. V první kapitole (*Black Women: Shaping Feminist Theory*) se nejprve zabývá rolí afroamerických a jiných nebělošských žen ve společnosti a upozorňuje na jejich výrazně znevýhodněné postavení: jako jediná skupina jsou obětmi vykořisťování, ale zároveň jako jediná skupina již nejsou vykořisťovateli či utiskovateli žádné jiné skupiny (na rozdíl od skupiny bílých žen či černošských mužů). Z hlediska zapojení žen z rasových a etnických menšin do feministického hnutí hooks upozorňuje, že pokud byly případně tyto ženy bílými feministkami respektovány jako součást hnutí, byl vůči nim kladen předpoklad, či dokonce požadavek, aby se zabývaly pouze otázkou rasismu a problémy žen spojených s jejich etnickou a rasovou příslušností. Nicméně jejich plné zapojení do feministického hnutí bylo odmítáno a jejich myšlenky o širších otázkách a zájmech feminismu byly ignorovány. hooks v této souvislosti hovoří o „ghettoizaci“ černošských žen (popisuje rovněž vlastní zkušenost) v rámci feministického hnutí jako skupiny žen, od nichž „privilegované“ bílé členky feministického hnutí očekávaly určitou perspektivu, specifický pohled na problémy žen ve společnosti vycházející právě z jejich etnické a rasové příslušnosti, a tudíž předpokládaly nemožnost zabývat se rovněž širšími tématy a cíli tehdejšího feministického hnutí. Tento způsob uvažování a praxe vedl bell hooks v raných 80. letech k napsání knihy *Feminist*

cích žen v západním světě leží genderová dělba práce obecně, a tedy využívání ženské práce jako takové. Ukázala zásadní proměnu, která nastala v sektoru osobních služeb a služeb péče o domácnost. V 19. století šlo výhradně o ženy svobodné, v období před svatbou, přičemž poté s touto prací skončily, v současnosti jde v naprosté většině o ženy, které mají samy děti a domácnosti, jež opouštějí, aby mohly pečovat o cizí děti a cizí domácnosti.

Téma nacionalismus, militarismus a globalizace pojala americká politoložka Zillah Eisenstein z Ithaca College z feministických pozic velmi kriticky vůči americké vládě George W. Bushe, kterou nazvala fašistickou demokracií. Ukázala, jak je boj za ženská práva využíván jako argument vojenských zásahů. Tak je podle ní boj za lidská a ženská práva využit ve válce v Afgánistánu, ale ve skutečnosti tato válka ženám v jejich praktickém životě nic nepřinesla, možná právě naopak. Ukázala, jak jsou také ženy v politice využívány jako demokratický argument. Ale z hlediska feministického pojetí genderu a pohlaví nejsou lidé jako Condoleezza Rice v Bushově kabinetu ženami, ale muži, protože se tak chovají a přijímají maskulinní role. Vivienne Taylor z University v Kapském Městě oproti radikálním feministickým pozicím postavila svůj argument, že se musíme v současných institucích a fungujících strukturách a řádech angažovat, abychom je mohly měnit. Tato myšlenka je však pro radikální feministické hnutí nepřijatelná, jelikož tyto instituce a řády byly vystavěny na mužských principech a změnit je tak, aby vyhovovaly jak mužům, tak i ženám by znamenalo vytvořit instituce zcela nové.

Třetí den konference byl věnován tematickému bloku *Feministické alternativy a sociální hnutí*. Socioložka Jules Falquet z Université Paris Diderot na začátku tohoto bloku upozornila, že problémy genderových nerovností a feminizace chudoby jsou institucionalizovány, protože se jimi zabývají velké organizace, jako je např. OSN a Světová banka. Tak vzniká dojem, že již není proti čemu bo-

Theory: From Margin to Center s cílem upozornit na význam zapojení všech žen do aktivního feministického hnutí bez ohledu na jejich skupinovou, třídní či rasovou příslušnost a rovněž na nutnost zahrnutí specifických problémů všech skupin žen do feministických teorií, jejichž snahou je analýza a řešení nerovného postavení žen ve společnosti.

V kapitole nazvané *Feminism: A Movement to End Sexist Oppression* hooks zkoumá různá pojetí a definice feminismu, resp. feminismů, a řeší otázku chybějící definice, která by zahrnovala zájmy všech skupin žen. Obecně vyjadřuje feminismus snahu dosáhnout rovného postavení žen a mužů, zde si však hooks klade zásadní otázky: Jakých mužů a pouze jakých vybraných skupin žen se tímto definice dotýká? A zpochybňuje takto obecně pojatou definici feminismu, která vylučuje ženy s nižším sociálním statutem a ženy z etnických a rasových menšin. Podstatné faktory, jakými jsou rasa a třída, které mají významný vliv na postavení jedince ve společnosti, jsou opomíjeny. hooks zdůrazňuje kulturní podstatu skupinového útlaku a upozorňuje, že při analýze feministických a genderových otázek musí být vedle existujícího sexismu ve společnosti uznán jako stejně relevantní rasový a třídní útlak, jako východisko feministického politického boje za zrovnoprávnění žen a mužů. Definice „bílého“, liberálního feminismu podporuje hegemonii většinové společnosti a zesiluje útlak etnických a rasových menšin.

Inspirativní myšlenky pro feministické hnutí obsahuje čtvrtá kapitola (*Sisterhood. Political Solidarity Among Women*), která pojednává o „sesterství“, o významu solidarity a vědomí společných problémů a útlaku všech žen a společném politickém boji proti tomuto útlaku. Kritika bell hooks je zaostřena na dosavadní vývoj feminismu a zejména současného, tedy v dané době převažujícího, liberálního pojetí feministického uvažování. Tato kritika spočívá zejména v problematice spojování feministického úsilí s emancipací jednotlivců, s obhajobou a ochranou individuálních svobod. Nicméně podle hooks nelze opomíjet kulturní podstatu skupinového útlaku, „úspěšné“ feministické hnutí by

tedy mělo zahrnovat zájmy všech sociálních skupin, tříd, ras a etnických menšin, vycházet z multikulturního přístupu, jehož podstatou je pochopení a uznání vzájemných odlišností. „Vzájemným učením kulturních kódů druhých a respektováním našich odlišností jsme pocítily smysl komunity, sesterství. Respektování rozmanitosti neznamená stejnost či jednotvárnost.“ (s. 58, překlad – autorka)

Nejsou to však jen všechny skupiny žen, kterým by měla být umožněna plná účast v boji za „osvobození“ žen a které by se měly zapojit do boje proti „sexistickému útlaku“ (pro hooks feminismus představuje zejména boj proti sexistickému útlaku). Zásadní roli v tomto úsilí by měli hrát rovněž mužští „souputníci“. A zde opět hooks poukazuje na rozdíl mezi pojetím feminismu u liberálních, bílých feministek a širším pojetím, které zahrnuje také ženy z rasových, etnických menšin a nižších společenských tříd a jejich zájmy a potřeby. Pro tyto ženy muži představují nedílnou součást života (hooks mj. zdůrazňuje význam rodiny, příbuzenství a komunity pro ženy z etnických menšin), zatímco snahou „bílých, buržoazních, liberálních“ feministek bylo vždy muže z osobního i politického života vyloučit a považovat muže za své „nepřátele“ a ženy vždy za „oběti“ útlaku mužů. Nicméně je to právě kulturní, rasové a třídní zázemí participantek, které určuje jejich potřeby a snahy. Afroameričanky i ostatní nebělošské ženy pocítují naopak s muži svého „etnika“ spřízněnost a solidaritu, která se vytvořila v jejich společném boji proti rasistickému útlaku ze strany majoritní, bílé společnosti.

Sféra práce a zaměstnání i dnes představuje oblast, ve které dochází k genderové diskriminaci a ve které se ženy často nacházejí ve znevýhodněném postavení. Cílem feministického hnutí byla emancipace žen prostřednictvím jejich zapojení na trhu práce, tj. zapojením do placené práce mimo domácnost. Podle hooks je však třeba přehodnotit smysl tohoto způsobu osvobození žen, tj. přehodnotit myšlenku, že jakákoliv práce ženy osvobozuje. Zde je opět patrné, že hooks uvažuje zejména o feministickém hnutí v jeho

jovat, protože řešení je v rukou těchto mocných organizací. Paola Baccheta z Berkeley University pak uvedla téma transnacionálních feministických aliancí, které se zásadně liší od mezinárodních aliancí, jež se exkluzivně zabývají zahrnutými zeměmi. Transnacionální feministické aliance naproti tomu dovolují vytvářet odlišné typy solidarit přes různé roviny (lokální, regionální, národní, nadnárodní...). V tomto kontextu je třeba si podle Bacchety uvědomovat odlišnosti v zájmech různých kategorií žen, které jsou právě různými rovinami tvořeny. Už Gayatri Spivak¹ upozorňovala na to, že „osvobození“ černošských žen bílými ženami v podstatě opakuje koloniální tendence. Podobně se podle Bacchety chová George Bush, který „sebral ženám v Afgánistánu burku a hodil na ně smrt.“ Transnacionální feministické aliance tak jdou dále, než je představa jednoho standardu pro všechny, a to i jednoho standardu svobody, a upozorňují na to, že ženy jako subjekty musí být vždy přesně definovány v konkrétních mocenských vztazích.

Pařížská konference poskytla prostor pro zcela zásadní současné téma prolínání se feministických a multikulturalistických hledisek a nutnost zkoumat tyto procesy z globální perspektivy. Zároveň ukázala, jak zásadně přispívá multikulturalismus francouzské společnosti k rozvoji současných genderových témat z hlediska i širě témat a rozmanitosti hledisek vědeckého zkoumání i ženského aktivismu.

Poznámka

1 Spivak, Gayatri. 1988. „Can the Subaltern Speak?“ Pp. 271–313 in *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana: University of Illinois Press.